

ΤΟ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΕΘΙΜΟΝ

ΥΠΟ

ΑΝΑΣΤ. Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ σημασία τοῦ ἐθίμου ὡς πηγῆς δικαίου εἶναι ἀναμφιβόλως ἀσυγκρίτως μεγαλύτερα εἰς τὸ παρ' ἡμῖν ἰσχύον ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον ἢ εἰς οἷον-δήποτε ἐκ τῶν λοιπῶν δικαιοῦν κλάδων, καθ' ὅσον, ἀντιθέτως πρὸς τοὺς τελευταίους τούτους, δὲν ὑφίσταται διὰ τὸ πρῶτον πρόσφατος σχετικῶς καὶ ἐνιαία ἐπίσημος κωδικοποίησις τῶν κανόνων του, ὡς συμβαίνει, φέρ' εἰπεῖν, διὰ τὸ παρ' ἡμῖν ἀστικὸν ἢ ποινικὸν δίκαιον ἢ τὸ κανονικὸν δίκαιον τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ οὗτοι εἶναι κατεσπαρμένοι εἰς λίαν διαφόρου χρονικῆς προελεύσεως γραπτὰς διατάξεις ἀπὸ τῆς Ἁγίας Γραφῆς μέχρι προσφάτων πολιτειακῶν νομοθετημάτων, καταλειπούσας πολλὰ καὶ σπουδαῖα κενά, ἅτινα μέχρι τῆς εὐκταίας ἀλλ' ἀγνωστον πότε πραγματοποιηθησομένης συντάξεως κώδικος ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου δύνανται καὶ ὀφείλουν νὰ πληρῶνται ἐν μέρει τοῦλάχιστον διὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐθίμων.

Ταῦτα δύνανται νὰ εἶναι εἴτε καθολικά, τ. ἔ. ἀναπτυχθέντα καθ' ὅλην τὴν ἐδαφικὴν ἔκτασιν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἢ ἐνδεχομένως καὶ ἐκτὸς αὐτῆς εἰς ἄλλας ὀρθοδόξους ἐκκλησίας εἴτε τοπικά, τ. ἔ. ἐφαρμοζόμενα εἰς ὠρισμένην μόνον περιοχὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Τὰ τε καθολικά καὶ τὰ τοπικά δύνανται ἐπίσης νὰ εἶναι γενικά, ἀφορῶντα ὀλόκληρον τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας ἢ εἰδικὰ περιοριζόμενα εἰς ὠρισμένην μόνον τάξιν ἢ κατηγορίαν προσώπων, ὡς φερ' εἰπεῖν, τοὺς μοναχοὺς.—Ὡς αὐτονόητον, τὰ τοπικά ἔθιμα ὑπερισχύουν τῶν καθολικῶν καὶ τὰ εἰδικὰ τῶν γενικῶν.

Τὰ περὶ κανόνων τοῦ δικαίου ἄρθρα 1—3 τοῦ ἰσχύοντος Ἀστικοῦ Κώδικος, ὡς ἐτροποποιήθησαν διὰ τοῦ ἀπὸ 7)10 Μαΐου 1946 ν. δ. Περὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καὶ τοῦ εἰσαγωγικοῦ αὐτοῦ νόμου ἄρθρο. 2 § 2, δὲν ἔχουν ἐφαρμογὴν μόνον ἐπὶ κανόνων ἀστικοῦ καὶ γενικώτερον ἰδιωτικοῦ δικαίου ἀλλὰ, καίπερ περιλαμβανόμενα εἰς τὸν Ἀστικὸν Κώδικα καὶ ἀποτελοῦντα τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ πρώτου βιβλίου αὐτοῦ, ἰσχύουν διὰ πάντας τοὺς κλάδους τοῦ δικαίου, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, ὡς συνέβαινε καὶ μὲ τὰς ἀντιστοίχους διατάξεις τοῦ ν. Γ'Α' τῆς 29 Ὀκτωβρίου / 7 Νοεμβρίου 1856 «Ἀστικὸς Ἑλληνικὸς Νόμος» ἄρθρο. 1 ἐπ., ὅστις, ὡς γνωστόν, ἐπρόκειτο νὰ ἀποτελέσῃ τὸ πρῶτον τμήμα τοῦ ὑπὸ συντάξιν τότε Ἀστικοῦ Κώδικος (*). Κατὰ συνέπειαν, ἡ διαμόρφωσις καὶ ἡ

1. Βλ. Ἀ. Λιτζεροπούλου : Ἡ σχέσις νόμου καὶ ἐθίμου κατὰ τὸ νέον ἀστικὸν δίκαιον ἐν Θέμις τόμ. 52 (1941) σελ. 99 καὶ 104 καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς. Πρβλ. Ἡ. Κυριακοπούλου : Ἀποτελεῖ τὸ ἔθιμον πηγὴν τοῦ διοικητικοῦ δικαίου ; ἐν Θέμις

ἰσχὺς τῶν ἐθίμων εἰς τὸ πεδῖον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου διέπεται ἀπὸ τῆς 23 Φεβρουαρίου 1946, ἀφ' ἧς ἐτέθη εἰς ἰσχὺν ὁ διὰ τοῦ ἀ. ν. 2250 τῆς 15 Μαρτίου 1940 δημοσιευθεὶς Ἀστικὸς Κώδιξ, ὑπὸ τῶν ὡς ἄνω διατάξεων. Κατὰ ταύτας καὶ δὴ τὸ ἄρθρ. 1 ἀναγορεύεται ρητῶς πρὸς πρόληψιν πάσης ἀμφιβολίας τὸ ἔθιμον ὡς πηγὴ δικαίου, καταλειπομένου τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἐννοίας του καὶ τῶν προϋποθέσεων τῆς διαμορφώσεώς του εἰς τὴν ἐπιστήμην, τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος μὴ περιέχοντος εἰδικωτέρας ἐπὶ τούτου διατάξεις.

Ὑπὸ τὸ κράτος ὄθεν τοῦ νέου Ἀστικοῦ Κώδικος διὰ τὴν δημιουργίαν ἐκκλησιαστικοῦ ἐθίμου, ἀναγνωρίζομένου, ὡς ἐλέχθη, ὑπὸ τούτου ρητῶς ὡς πηγῆς δικαίου παραλλήλου πρὸς τοὺς γραπτοὺς κανόνας, ἀπαιτεῖται κατὰ τὰ νῦν ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης διδασκόμενα, διὰ τὰς λεπτομερείας τῶν ὁποίων παραπέμπεται εἰς τὰ ἐγχειρίδια τοῦ ἀστικοῦ καὶ τὰς εἰδικὰς περὶ ἐθιμικοῦ δικαίου μελέτας :

1. Μακρὰ καὶ σταθερὰ ἄσκησις (*longa consuetudo*), μὴ δυναμένης νὰ ὀρισθῇ ἐκ τῶν προτέρων τῆς ἀπαιτουμένης διαρκείας⁽¹⁾ οὐδὲ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐνεργητέων ἢ παραλειπτέων πράξεων. Ἡ σταθερότης δὲν αἴρεται βεβαίως διὰ τυχόν σποραδικῶν ἀποκλίσεων.

2. Κοινὴ συνειδήσις ὅπως τὸ ἀσκούμενον κρατῆ ὡς δίκαιον.

Περαιτέρω πρὸς ὑπαρξιν ἐκκλησιαστικοῦ ἐθίμου δέον ὅπως τοῦτο μὴ προσκρούη εἰς δόγμα τι τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ δὴ ἀδιαφόρως, ἐὰν τὸ τελευταῖον τοῦτο περιέχεται εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν ἢ τὴν Ἱερὰν Παράδοσιν ἢ ἔχη καθιερωθῆ δι' ἀποφάσεως συνόδου ἢ μόνον διὰ τῆς κοινῆς ὀρθοδόξου συνειδήσεως, προκειμένου δὲ περὶ τοπικοῦ ἢ εἰδικοῦ ἐθίμου δέον ἐπίσης νὰ μὴ εὗρισκῆται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ καθ' ὅλου πνεῦμα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, ὡς τοῦτο ἰσχύει σήμερον, καὶ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς⁽²⁾.

τόμ. 54 (1943) σ. 81-82, τοῦ αὐτοῦ: Ἑλληνικὸν διοικητικὸν δίκαιον, τόμ. Α'², Θεσσαλονίκη 1953, § 10, *Μ. Δένδια*: Διοικητικὸν δίκαιον, τόμ. Α'³, Ἀθήναι 1952 σελ. 32, δεχομένους (ὁ τελευταῖος οὐχὶ ἄνευ ἐπισημασθῆναι) τὸ ἔθιμον ὡς σποραδικῶς ἐπιτήρησιν τοῦ διοικητικοῦ δικαίου καὶ *ad hoc* διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν περὶ πηγῶν δικαίου διατάξεων τοῦ Ἀστικοῦ νόμου τοῦ 1856 ἐπὶ τῶν κανόνων ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου γνομ. Εἰσ. Α. Π. (*Α. Γιδιοπούλου*) 12/1936 ἐν Δικαστικῇ τόμ. 8 (1936) σελ. 518.

1. Ὡς ἐν τῷ κανονικῷ δικαίῳ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἐν ᾧ ἀπαιτεῖται τεσσαρακονταετῆς ἄσκησις πρὸς γένεσιν *consuetudo praeter vel contra legem*, ὅφ' ὀρισμένης δὲ προϋποθέσεως διὰ τὴν τελευταίαν ἑκατονταετῆς τοῦλάχιστον. *Codex juris canonici* cc. 27-28.

2. Ἡ προϋπόθεσις αὕτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν λοιπῶν κλάδων τοῦ δικαίου ἀπαιτουμένην, ὅπως δηλ. τὸ ἔθιμον ὡς τοπικὸν ἢ εἰδικὸν μὴ συγκρούεται πρὸς τὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ δημοσίᾳ τάξιν καὶ τὰ χρηστὰ ἦθη. Οὕτως *Ἄ. Λιτζερδπούλου* ἐνθ' ἀνωτ. σ. 103, *Κ. Καραβᾶς*: Ἐμπορικὸν δίκαιον τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1947 § 45, ἀκολουθοῦντες ὁμοίαν διάκρισιν τοῦ *L. Enneccerus*: *Lehrbuch des*

Ἔτι πλέον τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔθιμον εἴτε ὡς καθολικὸν εἴτε ὡς τοπικὸν εἴτε ὑφ' οἰανδήποτε ἄλλην διάκρισιν ὀφείλει, νομίζω, νὰ μὴ προσκρούη εἰς τὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ δημοσίαν τάξιν, θεωρούμενον ἄλλως ἀνίσχυρον οὐ μόνον ἀπὸ πολιτειακῆς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς ἐπόψεως, τῆς Ἐκκλησίας μὴ δικαιουμένης, ὑπὸ τὸ καθεστὼς τῆς νόμῳ κρατούσης πολιτείας καὶ ἐφ' ὅσον ἀποδέχεται τὸ σύστημα τοῦτο ρυθμίσεως τῶν πρὸς τὴν πολιτείαν σχέσεων, νὰ ἀνεχθῆ τὴν ἐν τοῖς κόλποις τῆς διαμόρφωσιν ἀγράφου κανόνος ἀντιστρατευομένου πρὸς τὴν, ἐν ᾧ διάγει κράτει, δημοσίαν τάξιν.

Ἐθιμον εἰς τὸ πεδίον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὡς καὶ οἰουδήποτε ἄλλου κλάδου δικαίου διαμορφοῦται κατὰ τὰ ἀνωτέρω διὰ τῆς κατὰ συνείδησιν δικαίου μακρᾶς καὶ σταθερᾶς ἀσκήσεως, εἴτε αὕτη ἔχει τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν βούλησιν τῶν, εἰς ἃ τοῦτο ἀφορᾷ, μελῶν τῆς Ἐκκλησίας εἴτε τὰ τελευταῖα ταῦτα λαμβάνουν ἀφορμὴν ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἐξωδικαστικῆς πράξεως—ἰδίᾳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἢ διοικητικῶν κρατικῶν ἀρχῶν—καὶ πρὸ πάντων τῆς νομολογίας τῶν δικαστηρίων, οὐ μόνον τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν κοινῶν πολιτικῶν, ποινικῶν ἢ διοικητικῶν, διδομένων λύσεων.

Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ δικαστικὴ ἢ ἐξωδικαστικὴ πράξις δὲν ἀποτελοῦν βεβαίως καθ' ἑαυτάς, σήμερον τοῦλάχιστον, κατὰ κυριολεξίαν πηγὰς δικαίου, ἀλλ' ἢ ὑπ' αὐτῶν σταθερῶς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκολουθουμένη γραμμὴ δύναται νὰ δώσῃ τὴν ἀφορμὴν καὶ νὰ ἀποτελέσῃ τὸ περιεχόμενον ἀγράφου κανόνος διὰ τῆς συμμορφώσεως τῶν ἐνδιαφερομένων ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω διαγραφείσας προϋποθέσεις δημιουργίας ἔθιμου πρὸς τὰς ὑπ' ἐκείνων διδομένας λύσεις (1).

Ἡ πεπλανημένη ἐρμηνεῖα γραπτοῦ κανόνος—ὡς καὶ οἰαδήποτε ἄλλη πλάνη—εἴτε ἀπ' εὐθείας μεταξὺ τῶν ἐνδιαφερομένων μελῶν τῆς Ἐκκλησίας παραχθεῖσα εἴτε ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ἢ τῆς νομολογίας δο-

Bürgerlichen Rechts, τόμ. I², Marburg 1928, § 36. 6. Ἄλλοι—οὕτω *Fr. Geny*: Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif τόμ. I², Paris 1932, § 121—ἀπατιοῦν διὰ πάντα ἐν γένει τὰ ἔθιμα νὰ εὐρίσκωνται ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ τὰ χρηστὰ ἦθη, ἐν ᾧ τρίτοι—οὕτω *Γ. Μπαλῆς*: Γενικαὶ ἀρχαὶ τοῦ ἀστικοῦ δικαίου⁴, Ἀθήνα 1948, § 3—ἀποκρούουν ἐξ ἴσου ἀδιακρίτως τὴν ἀνάγκην τοιαύτης ἀρμονίας. Ἀνάλογα ἀξιοῖ καὶ τὸ κανονικὸν δίκαιον τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ δὴ χωρὶς νὰ διακρίνῃ μεταξὺ καθολικοῦ ἢ τοπικοῦ καὶ γενικοῦ ἢ εἰδικοῦ ἔθιμου. Codex juris canonici cc. 27-28.

1. Ἄ. Λιτζεροπούλου: Ἡ νομολογία ὡς παράγων διαπλάσεως τοῦ ιδιωτικοῦ δικαίου, Θεσσαλονίκη 1932 σελ. 81, τοῦ αὐτοῦ: Ἡ ἰδιαίτερα φύσις τοῦ νομολογιακοῦ δικαίου, Θεσσαλονίκη 1935 ἰδίᾳ σελ. 7 ἐπ., *Γ. Μπαλῆ* ἐνθ' ἄνωτ. § 2. Ἐκ τῆς πλουσίας ἀλλοδαπῆς βιβλιογραφίας βλ. ἐκ μὲν τῆς γαλλικῆς *Fr. Geny* ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. I² § 123, τόμ. II² §§ 145—154, ἐκ δὲ τῆς γερμανικῆς *L. Enneccerus* ἐνθ' ἄνωτ. § 39 καὶ τὰς ἐκεῖ παραπομπάς.

θεισῶν λύσεων ἐμπνευσθεῖσα δὲν ἀποτελεῖ κώλυμα διὰ τὴν γέννησιν καὶ δύναται νὰ ἀποτελέσῃ τὸ περιεχόμενον ἐθιμικοῦ δικαίου⁽¹⁾.

Διὰ τοῦ ἄρθρου 2 § 2 τοῦ ἀπὸ 7/10 Μαΐου 1946 ν. δ. Περὶ ἀποκαταστάσεως κλπ. ἐτροποποιήθη τὸ ἄρθρον 2 Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τρόπον ὅστε νὰ μὴ εἶναι πλέον δυνατὴ, ὡς κατὰ τὴν ἀρχικὴν του διατύπωσιν, ἡ ὑπὸ ἐθίμου κατάργησις νόμου⁽²⁾, ὡς ἀκριβῶς συνέβαινε καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ν. ΤῆΑ' ἄρθρ. 2. Τὸ περίπυστον ζήτημα ἐὰν καὶ ἡ ἀπαγορεύουσα τὴν καταργητικὴν τοῦ ἐθίμου ἰσχὺν διάταξις αὕτη δύναται νὰ ἀνατραπῇ ὑπὸ μεταγενεστέρου ἐθίμου, ὅπερ συνεζητήθη καὶ ἐν τῇ Συντακτικῇ Ἐπιτροπῇ τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, λύεται νομίζω ἱκανοποιητικῶς διὰ τῆς φωτεινῆς ἀναπτύξεως τοῦ Κ. Τσάτσου⁽³⁾, καταλήγοντος εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ ἐκάστοτε συντάγματα ρυθμίζουν τὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας καταλείποντα εἰς ταύτην τὴν εὐχέρειαν, ὅπως ἀναγνωρίσῃ καὶ ἄλλας δευτερογενεῖς πηγὰς καὶ δὲν ἀνακηρύσσουσιν ἔστω καὶ σιωπηρῶς τὸ ἔθιμον ὡς ἰσοτιμον τῷ νόμῳ πηγὴν. Πολλῶ ἔλασσον δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ ἡ ὑπαρξίς πρωταρχικοῦ κανόνος, ἀνωτέρου καὶ αὐτοῦ τοῦ συντάγματος, καθιεροῦντος τὴν ἰσοτιμίαν τοῦ ἐθίμου πρὸς τὸν νόμον. Οἱ ὑπὸ τῆς κατὰ τὸ σύνταγμα νομοθετικῆς ἐξουσίας τιθέμενοι γραπτοὶ κανόνες ἐγκύρως ὄθεν ὑποβάλλουν εἰς περιορισμοὺς τὰς προϋποθέσεις διαπλάσεως ἢ τὴν ἰσχὺν ἐθίμου—ἐν προκειμένῳ ἀποκλείοντες τὴν κατάργησιν γραπτοῦ κανόνος δι' ἀγράφου—καὶ δὲν δύνανται νὰ ἀνατραπῶσι δι' ἀντιθέτου ἐθίμου⁽⁴⁾.

1. Βλ. Ἀ. Λιζερόπουλον : Ἡ ἰδιαιτέρα φύσις κλπ. σελ. 11 σημ. 1, τοῦ αὐτοῦ : Ἡ σχέσις νόμου καὶ ἐθίμου κλπ. σελ. 104, Κ. Καραβᾶν ἔνθ' ἄνωτ. § 46, Γ. Μπαλῆν ἔνθ' ἄνωτ. § 2. Πρβλ. Fr. Geny ἔνθ' ἄνωτ. τόμ. I² §§ 119—120. Ἄλλως L. Eppencerus ἔνθ' ἄνωτ. τόμ. I § 36. 5.

2. Οὕτως ἡ ἀρχουσα καὶ ἀσφαλῶς ὀρθοτέρα γνώμη. Βλ. τὰς ὑπὸ τῆς Εἰρ. Βαφειάδου : Ἡ καταργητικὴ δύναμις τοῦ ἐθίμου εἰς τὸν Ἀστικὸν Κώδικα ἐν Νομικὸν δελτίον τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος τόμ. 2 (1949) σελ. 32 ἐπ. συγκεντρωθείσας παραπομπὰς εἰς τὴν πρόσθετον Κ. Καραβᾶν ἔνθ' ἄνωτ. § 44 σημ. 14. Πρὸς τὸν ἀντιδοξοῦντα Γ. Μπαλῆν ἔνθ' ἄνωτ. § 3 συμφωνεῖ καὶ ὁ Ν. Παναζόπουλος : Ἀπὸ τῆς «λογίας» παραδόσεως εἰς τὸν Ἀστικὸν Κώδικα, Ἀθήναι 1947 σελ. 310 ἐπ.

3. Κ. Τσάτσου : Τινὰ περὶ τῶν πηγῶν τοῦ παρ' ἡμῖν ἰσχύοντος δικαίου ἐν Τιμητικῷ τόμῳ ὑπὲρ τοῦ Ἀντωνίου Ζηλήμονος, Ἀθήναι 1939 ἰδίᾳ σελ. 402 ἐπ., 418 ἐπ.

4. Πρβλ. Ἀ. Λιζερόπουλον : Ἡ σχέσις νόμου καὶ ἐθίμου κλπ. σελ. 47 ἐπ. ὀρθῶς ἐν τούτοις παρατηροῦντα ὅτι ἐν τῇ πράξει θὰ ἀναζητηθοῦν ἀσφαλῶς παρὰ ταῦτα κεκαλυμμένα ὁδοὶ πρὸς διαμόρφωσιν ἐθίμου καταργούντος νόμον ἀντικείμενον εἰς τὴν νεοτέραν περὶ δικαίου πεποίθησιν τῆς κοινωνίας. Πρβλ. Π. Πέροδικαν : Τὸ ἔθιμον εἰς τὸν Ἀστικὸν Κώδικα, τὸ ἰσχύον δίκαιον καὶ τὴν ἐμπορικὴν συναλλαγὴν, Ἀθήναι 1946 σελ. 17 ἐπ. Ἀντιθέτως ὁ Κ. Καραβᾶς ἔνθ' ἄνωτ. §§ 44—45 ἐπιμένει ἀναγνωρίζων καὶ παρὰ τὴν ἀντίθετον νομοθετικὴν ἐπιταγὴν πρωτογενῆ καταργητικὴν δύναμιν τοῦ γενικοῦ ἐθίμου, πηγάζουσαν ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ συντά-

Κατὰ συνέπειαν, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1856 καὶ ἐφεξῆς δὲν εἶναι δυνατὴ καὶ ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ἢ ἀνάπτυξις ἔθιμου καταργοῦντος νόμον (*). Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐκλαμβάνεται ὑπὸ οὐσιαστικὴν ἔννοιαν, κατὰ τὴν γνωστὴν ἐν τῷ δημοσίῳ δικαίῳ διάκρισιν, ὡς κανὼν τ. ἔ. τιθέμενος ὑπὸ δεόντως κατὰ τὸ ἐκάστοτε ἰσχύσαν πολιτεῦμα ἐξουσιοδοτημένου πολιτειακοῦ ὄργανου καὶ κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου διαγραφόμενον τρόπον καὶ διαδικασίαν, ἀδιαφόρως τοῦ τυπικοῦ ἐνδύματος (νόμος, νομοθετικὸν ἢ ἀπλοῦν διάταγμα, ὑπουργικὴ ἀπόφασις κλπ.), ὃ περιεβλήθη. Εἶναι δὲ ἀδιάφορον, ἐὰν ἐξεδόθῃ πρὸ ἢ μετὰ τὸ ἔτος 1856, καθ' ὃ ἐψηφίσθη ὁ ὑπ' ἀριθ. ΤΨΑ' νόμος, ἀρκεῖ νὰ προέρχηται παρὰ πολιτειακοῦ ὄργανου τοῦ διὰ τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπανιδρυθέντος ἑλληνικοῦ κράτους (**). Ἐπομένως, πάντες οἱ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1821 οὐσιαστικοὶ νόμοι τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἐν οἷς καὶ οἱ ἀφορῶντες θέματα ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, δύνανται μόνον νὰ συμπληρωθῶσιν, οὐχὶ ὅμως νὰ καταργηθῶσιν ἢ τροποποιηθῶσι δι' ἔθιμων ἀναπτυχθέντων μετὰ τὸ 1856. Κατὰ πόσον γραπτοὶ κανόνες ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ἀρχαιότεροι τοῦ 1821 καταργοῦνται δι' ἔθιμων παλαιότερων τοῦ 1856, θὰ ἐρευνηθῆ κατωτέρω.

Ἦδη ἐρωτᾶται, ποῖοι κανόνες διείπουν τὰς προϋποθέσεις γενέσεως καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς ἰσχύος τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἔθιμων πρὸ τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καὶ ἐν μέρει τοῦ ν. ΤΨΑ', ὧν αἱ σχετικαὶ διατάξεις ἔχουν, καθ' ἃ ἐλέχθη, ἐφαρμογὴν ἐπὶ πάντων τῶν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἀναπτυσσομένων ἔθιμων καὶ οὐχὶ μόνον τῶν εἰς τὸ πεδίου τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου ἀναγομένων.

Τὸ ἀπὸ 23 Φεβρουαρίου 1835 διάταγμα Περὶ πολιτικοῦ νόμου ὁρίζει μὲν κατὰ τὴν ὀρθοτέραν γνώμην (*), εἰ καὶ ὑποτυπωδῶς, τὰς προϋποθέσεις ἀναπτύξεως ἔθιμικοῦ δικαίου, ἀρκούμενον εἰς μόνας τὰς ἐξωτερικάς, ἀλλ' ἀφορᾷ μόνον τὰ καθαρῶς ἰδιωτικοῦ δικαίου ἔθιμα, ὡς σαφῶς συνάγεται ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ περὶ τούτων δευτέρου ἑδαφίου πρὸς τὸ περὶ «**πολιτικῶν** νόμων τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων» πρῶτον καὶ συνεπῶς δὲν ἔχει ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, εἰ μὴ καθ' ὃ μέτρον τὰ ἐκκλησια-

γματος, ὅπερ ρυθμίζον τὸν τρόπον παραγωγῆς γραπτοῦ δικαίου ἀποφεύγει νὰ ὀμλήσῃ περὶ ἔθιμου, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ θέσῃ περιορισμὸν εἰς τὴν εὐθείαν δικαιοπλαστικὴν δρᾶσιν τοῦ λαοῦ.

1. Οὕτως εἰδικῶς διὰ θέματα ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου Ἐφ. Πατρῶν 256/1895 ἐν Θέμει τόμ. 6 (1895) σελ. 380, Ἐφ. Ἀθηνῶν 610/1904 αὐτόθι τόμ. 15 (1904) σ. 576, Ἐφ. Πατρῶν 614/1905 αὐτόθι τόμ. 18 (1907) σελ. 79, Συμβ. Ἐπικρατείας 216/1931, γνομ. Εἰσ. Α. Π. (Α. Γιδουλόου) ἀρ. 21/1936 ἐν Θέμει τόμ. 47 (1936) σελ. 654 = Δικαστικὴ τόμ. 8 (1936) σελ. 518.

2. Βλ. Γ. Μαριδάκη παρὰ F. Regelsberger: Γενικαὶ ἀρχαὶ τοῦ δικαίου τῶν Πανδεκτικῶν τόμ. Α'², Ἀθῆναι 1935 § 23 σημ. 12α.

3. Βλ. Π. Πέροδιαν ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 34 ἐπ., 38 ἐπ.

στικά ἔθιμα συμπίπτουν πρὸς τὰ ἰδιωτικοῦ δικαίου· τοιαῦτα δ' εἶναι κυρίως τὰ εἰς τὸ δίκαιον τοῦ γάμου καὶ τὴν κληρονομικὴν διαδοχὴν κληρικῶν καὶ μοναχῶν, ἔτι δὲ τὰ περιουσιακῆς φύσεως προνόμια ἐκκλησιαστικῶν νομικῶν προσώπων ἀναγόμενα, ἅτινα (ἔθιμα) ἀναγνωρίζονται ὡς οὐ μόνον συμπληρωτικά ἀλλὰ καὶ καταργητικά τῶν διὰ τοῦ διατάγματος εἰσαγομένων ἢ μᾶλλον ἐπανεισαγομένων βυζαντινορρωμαϊκῶν ἀστικῶν νόμων, ἐφ' ὅσον ταῦτα εἶχον γεννηθῆ πρὸ τοῦ 1835⁽¹⁾. Κατ' ἀκολουθίαν διὰ τοῦ ἀπὸ 23 Φεβρουαρίου 1835 διατάγματος

α') Δὲν ἀνεγνωρίσθησαν εὐθέως τὰ μέχρι τότε ἀναπτυχθέντα ἐκκλησιαστικά ἔθιμα, πλὴν τῶν κατὰ τὰ ἀνωτέρω καὶ εἰς τὸν κύκλον τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου περιλειομένων.

β') Δὲν καθωρίσθησαν διὰ τὸ μέλλον αἱ προϋποθέσεις γενέσεως καὶ ἡ ἔκτασις τῆς ἰσχύος τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἔθιμων.

γ') Δὲν εἰσῆχθη τὸ μέχρι τοῦδε ἐπικρατοῦν εἰς τὸ κλίμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, εἰς ὃ μέχρι τοῦ 1821 ἢ τῆς ἐν ἔτει 1833 «Διακηρύξεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας» ὑπήγοντο αἱ εἰς τὸ νεοσυστάθην κράτος περιληφθεῖσαι μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπαί, ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον ἐν τῷ συνόλῳ του, οὐδὲ αἱ περὶ πηγῶν δικαίου καὶ εἰδικώτερον τῶν ἔθιμων διατάξεις του.

δ') Οὐδὲ γενικῶς τῆς βυζαντινορρωμαϊκῆς νομοθεσίας αἱ περὶ πηγῶν δικαίου καὶ εἰδικώτερον τοῦ ἔθιμου διατάξεις εἰσῆχθησαν, καθ' ὅσον αὐταὶ ἀνήκουν εἰς τὸν κύκλον τοῦ δημοσίου δικαίου, ἐν ᾧ τὸ διάταγμα περιορίζεται εἰς τὴν ἀποδοχὴν μόνων τῶν ἰδιωτικοῦ δικαίου κανόνων τῆς⁽²⁾.

1. Οὕτως ἡ ὀρθότερα, ὡς φρονῶ, γνώμη, ὑπὲρ ἧς βλ. τὰς εἰς τὸ βιβλίον μου: Τὸ Ἐπαρχικὸν βιβλίον Λέοντος τοῦ σοφοῦ καὶ αἱ συντεχνίαι ἐν Βυζαντίῳ, Ἀθῆναι 1935 σελ. 34 ἐπ., ἰδίᾳ σελ. 35 σημ. 3 παραπομπάς. Εἰς ταύτας πρόσθετες νῦν Ἰ. Κορδάτου: Εἰσαγωγή εἰς τὴν νομικὴν ἐπιστήμην, Ἀθῆναι 1939 σελ. 139 ἐπ., Κ. Τσάτσου ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 411 ἐπ., Π. Πέροδικαν ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 36. Εἰς τὰς ὑπὲρ τῆς ἀντιθέτου γνώμης, καθ' ἣν καὶ μετὰ τὸ 1835 εἶναι δυνατὴ ἡ γέννησις ἔθιμου καταργητικοῦ ἢ τροποποιητικοῦ τοῦ βυζαντινορρωμαϊκοῦ δικαίου, αὐτόθι παραπομπὰς πρόσθετες Ν. Πανταζόπουλον ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 216 ἐπ., 291 ἐπ.

2. Βλ. Ἀ. Χριστοφιλοπούλου ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 35 σημ. 2 καὶ τὰς ἐκεῖ παραπομπάς, εἰς ἃς πρόσθετες Κ. Τσάτσου ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 409 ἐπ. Ἀντιθέτως κατὰ τὸν Γ. Μαντζούφαν: Ἰδιωτικὸν καὶ δημόσιον δίκαιον ἀπὸ ἀπόψεως διατάγματος 23 Φεβρουαρίου 1835 ἐν Θέμις τόμ. 51 (1940) σελ. 337 ἐπ. διὰ τοῦ διατάγματος εἰσῆχθησαν καὶ αἱ περὶ πηγῶν τοῦ δικαίου βυζαντινορρωμαϊκαὶ διατάξεις, ὡς περιλαμβανόμεναι κατὰ τὰς τότε νομικὰς ἀντιλήψεις εἰς τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον. Ὁ Ἀ. Λιτζερόπουλος: Ἡ ἰδιαιτέρα φύσις κ.λ.π. σελ. 12 σημ. 3 ἐπικρίνει ὀρθότατα τὴν ἐν Α. Π. 227/1930 ἐν Θέμις τόμ. 41 (1930) σελ. 804 διαφαινομένην τάσιν τοῦ Ἀρείου Πάγου νὰ θεωρήσῃ τὰς, περὶ ὧν ὁ λόγος, διατάξεις ὡς ἰσχυρούσας. Ἐν τούτοις τὸ ἀνώτατον ἡμῶν δικαστήριον ἐπανάλαβε σαφέστερον τὴν αὐτὴν ἀποψιν ἐν νεωτέρῳ ἀποφάσει του. Α. Π. 631/1939 ἐν Θέμις τόμ. 51 (1940) σελ. 227 = Ἐφημερίς τῶν Ἑλλήνων Νομικῶν τόμ. 7 (1940) σελ. 137.

Ἄλλ' ἂν ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ πολιτεία δὲν ἐρρῦθμισεν ἀμέσως τὰ κατὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔθιμον (1), οὐδ' ἀπεδέχθη εὐθέως τοὺς περὶ τούτου ὀρισμοὺς τῆς αὐτοκρατορικῆς ἢ ἐκκλησιαστικῆς νομοθεσίας τῶν πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως χρόνων, ἔπραξε τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐμμέσως καὶ ἐν τῷ γενικωτέρῳ πλαισίῳ τῆς ἀποδοχῆς ὀλοκλήρου (in complexu) τοῦ μέχρι τότε ἰσχύοντος ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν περὶ πηγῶν του διατάξεων. Ἡ ἀποδοχὴ αὕτη δὲν ἔλαβε χώραν διὰ ρητῆς νομοθετικῆς ἐπιταγῆς, ὡς ἐγένετο διὰ τὸ ἀστικὸν δίκαιον, ἀλλὰ συνάγεται ἐμμέσως ἐκ τῆς ὑπὸ τῆς πολιτείας ἀνάκαθεν ἀπὸ τῆς, ἐν ἔτει 1821 ἀνασυστάσεώς της νομοθετήσεως ἐπὶ μεμονωμένων θεμάτων ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, ἅτινα, παρὰ τὴν κατὰ τὴν τελευταίαν ἰδίως πεντηκονταετίαν εὐρυτάτην προσφυγὴν εἰς τὴν νομοθετικὴν μηχανήν, δὲν καλύπτουν ὀλόκληρον τὸ πλάτος τοῦ ὑπὸ τοῦ δικαίου ρυθμιστέου βίου τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ συστήματος τῆς νόμῳ κρατουμένης πολιτείας, ὅπερ διέπει παρ' ἡμῖν τὰς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν σχέσεις, ἡ πολιτεία δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν νομοθετικὴν ρύθμισιν τῶν μεμονωμένων τούτων θεμάτων, ἐὰν δὲν ἐθεώρει ὡς αὐτονόητον τὴν κατὰ τὰ λοιπὰ ἰσχὺν τῶν θεσμῶν καὶ τῶν κανόνων, οἵτινες διεῖπον τὰς ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις μέχρι τῆς ἀνασυστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἀπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τῆς σχετικῆς νομοθεσίας τόσον τοῦ παρελθόντος ὅσον καὶ τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀρκεῖ πρὸς ἀπάδειξιν ὅτι ἡ πολιτεία ἀπεδέχθη τὴν ἐκκλησίαν ὡς ὄργανισμὸν προϋφιστάμενον αὐτῆς μὲ ἴδιον νομικὸν καθεστῶς, ὅπερ οὐ μόνον οὐδόλως ἐσκόπει νὰ κλονίσῃ ἀλλ' ἀντιθέτως, καθ' ὅσον εἰς τὰ ἐπὶ μέρους δὲν μεταβάλλει διὰ τῆς ἰδίας αὐτῆς νομοθεσίας, πολλαχῶς προστατεύει, προϋποθέτει δὲ τὴν ἰσχύν του πρὸς κατανόησιν καὶ ἐφαρμογὴν πολλῶν ἐκ τῶν ὑπ' αὐτῆς (τῆς πολιτείας) τιθεμένων κανόνων δικαίου (2). Πράγματι δὲ τὸ τοιουτοτρόπως γενόμενον δεκτὸν ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον καταλέγει μεταξὺ τῶν πηγῶν του ὑπὸ οὐσιαστικὴν ἐννοίαν (fontes iuris essendi) τ. ἔ. τῶν τρόπων θέσεως κανόνων δικαίου καὶ

1. Δὲν ἐλλείπουν ἐν τούτοις νεώτεραι νομοθετικαὶ διατάξεις προϋποθέτουσαι τὴν ὑπαρξίν καὶ νόμιμον ἀναγνώρισιν ἐκκλησιαστικῶν ἐθίμων, εἰ καὶ ἀποβλέπουσι, ὡς φαίνεται, κυρίως εἰς τὰ λατρευτικὰ τοιαῦτα. Οὕτως ἰδίᾳ τὸ ἄρθρον 7 § 3 τοῦ ν. 671 τῆς 25/27 Σεπτεμβρίου 1943 Περὶ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ διὰ τοῦ ν. 5060 τῆς 30/30 Ἰουνίου 1931 Περὶ Τύπου κλπ. ἄρθρ. 70 καταργηθὲν ἄρθρ. 17 τοῦ ἀπὸ 23 Νοεμβρίου 1837 νόμου Περὶ ἐξυβρίσεων ἐν γένει καὶ περὶ τύπου ἀντικαταστήσαν τὸ ἄρθρ. 196 τοῦ Ποινικοῦ νόμου τῆς 18 Δεκεμβρίου 1833. Εἰδικῶς διὰ τὸ Ἅγιον Ὅρος βλ. ἄρθρ. 114 τοῦ ἀπὸ 10 Μαΐου 1924 Καταστατικοῦ Χάρτου τοῦ Ἁγίου Ὁρους κυρωθέντος διὰ τοῦ ἀπὸ 10/16 Σεπτεμβρίου 1926 ν.δ. Περὶ Καταστατικοῦ Χάρτου τοῦ Ἁγίου Ὁρους.

2. Βλ. Ἀ. Χριστοφιλοπούλου: Ἡ ὀργάνωσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1949 σελ. 16—17. Περὶ βλ. G. L. v. Maurer: Das griechische Volk τόμ. I, Heidelberg 1835 § 219 καὶ Ν. Πανταζόπουλον ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 150.

τὸ ἔθιμον⁽¹⁾, ὡς καθίσταται δῆλον ἐκ τῆς σχετικῆς μνείας εἰς πολλοὺς ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων ὡς ἐν καν. 6, 7, 15, 18 Α' Οἰκ., 2, 7 Β' Οἰκ., 8 Γ' Οἰκ. καὶ τῆς ρητῆς ἀναγνωρίσεως ἐν καν. 87 Βασιλ. καὶ 39 Πενθ.⁽²⁾. Δὲν ρυθμίζει ὁμως δι' ἰδίων ὀρισμῶν τὰς προϋποθέσεις γενέσεως καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς ἰσχύος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔθιμου, παραπέμπον σιωπηρῶς εἰς τὰς ἀντιστοίχους διατάξεις τοῦ τότε ἰσχύοντος βυζαντινορρωμαϊκοῦ πολιτικοῦ δικαίου, ὅπερ, ὡς γνωστόν, καλεῖται ἐπικουρικῶς πρὸς πλήρωσιν τῶν πολυαρίθμων κενῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου. Ἡ περὶ ἔθιμου διδασκαλία τῆς Ἰουστινιανείου νομοθεσίας⁽³⁾ ἀνεξαρτήτως τῆς ἱστορικῆς τῆς προελεύσεως καὶ τῶν προγενεστέρων σταδίων, δι' ὧν διήλθεν ἡ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου διδασκαλία τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου⁽⁴⁾, περὶ ὧν νῦν δὲν πρόκειται, συμπίπτει κατὰ βάσιν—πρακτικῶς τοῦλάχιστον—πρὸς τὴν ἀνωτέρω κατὰ τὸν Ἀστικὸν ἡμῶν Κώδικα σκιαγραφηθεῖσαν μὲ τὰς ἀκολουθούς εἰς τινὰ ἐπὶ μέρους σημεῖα παρατηρήσεις.

1. Τοῦτο διακρίνεται τῆς ἐπίσης ἀγράφου Ἱερᾶς Παραδόσεως, καθ' ὅσον αὕτη μὲν προέρχεται εὐθέως ἐκ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὰ διδάγματα τοῦ ὁποίου—καὶ εἰς τὸ δίκαιον ἀναφερόμενα—δὲν περιελήφθησαν, ὡς γνωστόν, ἅπαντα εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, ἀλλ' ἐν μέρει διετηρήθησαν διὰ τῆς ἀγράφου ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν παραδόσεως, ἐν ᾗ ἐκεῖνο γεννᾶται ἐκάστοτε διὰ τῆς ἐν συνειδήσει δικαίου ἀσκήσεως ἐκ μέρους τῶν μελῶν τῆς ἐκκλησίας. Πρβλ. *Φ. Γεωργιάδου*: Πηγὰὶ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, τευχ. Α', Ἀθῆναι 1942 σελ. 80—81.

2. Βλ. ἐπίσης νεαράν 3 Λέοντος τοῦ σοφοῦ, Νομοκάνονα εἰς ἰδ' τίτλους Α' 3 «Περὶ τοῦ φυλάττεσθαι τὸ ἄγραφο ἐκκλησιαστικὸν ἔθος ὡς νόμον». Πρβλ. *N. Milasch*: Τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας μεταφρ. Μ. Ἀποστολοπούλου, Ἐν Ἀθῆναις 1906 § 14, *Δ. Πετροκάκου*: Νομοκανονικαὶ ἐνασχολήσεις, [Ἀθῆναι] 1943 σελ. 25 ἐπ., Ἐφ. Αἰγ. 50/1928 ἐν Θέμις τόμ. 39 (1928) σελ. 377.

3. Βλ. τὴν πλουσίαν πανδεκτιστικὴν βιβλιογραφίαν παρὰ *B. Windscheid*.—*Th. Kipp*: Lehrbuch des Pandektenrechts, τόμ. Ι9 (1906) § § 15 ἐπ. Πρβλ. *R. Wehrle*: De la coutume dans le droit canonique, Paris 1928 σελ. 11—31 καὶ τὰ παρ' ἡμῶν πρὸ τῆς ἰσχύος τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος συστήματα καὶ ἐγχειρίδια ἀστικοῦ δικαίου.

4. Ἐκ τῆς ἐκτεταμένης ἱστορικῆς βιβλιογραφίας ἐπὶ τοῦ ἔθιμου ἐν τῷ ρωμαϊκῷ δικαίῳ βλ. *A. Pernice*: Zum römischen Wohnheitsrechte ἐν *Zeitschrift der Savigny*—Stiftung für Rechtsgechichte, Rom. Abt. τόμ. 20 (1899) σελ. 127—171, *τοῦ αὐτοῦ*: Nachtrag über Wohnheitsrecht und ungeschriebenes Recht αὐτόθι τόμ. 22 (1901) σελ. 59 ἐπ., *S. Solazzi*: La desuetudine della legge ἐν *Archivio giuridico* τόμ. 102 (1929) σελ. 3—27, *A. Steinwenter*: Zur Lehre vom Wohnheitsrechte ἐν *Studi in onore di P. Bonfante*, τόμ. II, Milano 1930 σελ. 419—440, *Fr. Guilfoyle*: Custom in the Justinian Law and its influence on canon law ἐν *Bullettino dell' Istituto di diritto romano* τόμ. 44 (1932) σελ. 427—433, *A. Steinwenter*: Mores ἐν *Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft* τόμ. XVI 1 (1933) στ. 290—298, *S. Solazzi*: Dispute romanistiche ἐν *Studi in memoria di A. Albertoni* τόμ. I, Padova 1935 σελ. 33 ἐπ., *J. Gaudemet*: Coutume et raison en droit romain ἐν *Revue historique de droit français et étranger* 4e ser. τόμ. 17 (1938) σελ. 141—171, *A. Schiller*: De consuetudine in iure romano ἐν *Bullettino dell' Istituto di diritto romano* τόμ. 45 (1938) σελ. 347—356.

1. Εἶναι αὐτονόητον καὶ κατὰ τὸ μεσαιωνικὸν ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον ὅτι δὲν δύναται νὰ διαμορφωθῇ ἔθιμον ἀντίθετον πρὸς θρησκευτικὸν τι δόγμα ἢ—λαμβανομένου ὑπ' ὄψει τοῦ ἐντονωτέρου ἢ παρ' ἡμῖν πολιτικοκρατικοῦ χαρακτῆρος τῶν μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ βυζαντινῆς πολιτείας σχέσεων—πρὸς τὴν δημοσίαν τῆς τελευταίας ταύτης τάξιν. Κατ' ἀνάλογον δ' ἐφαρμογὴν ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ δικαίῳ εἰδικῆς ἐν τῷ Κώδικι διατάξεως⁽¹⁾ ἀποδοκιμάζεται ἔθιμον, καὶ γενικὸν ἢ καθολικὸν ἔτι, ἀντιτιθέμενον πρὸς τὸ καθ' ὅλου πνεῦμα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου καὶ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς.

2. Ἡ πλάνη, ὡς ἀφετηρία τῆς ἐν συνειδήσει δικαίου ἀσκήσεως, δὲν καλύει καὶ κατὰ τὴν Ἰουστινιάνειον νομοθεσίαν τὴν γέννησιν ἔθιμου, διότι ἡ διάταξις Dig. I 3. 39 ἐμποδίζει μόνον τὴν ἀνάλογον ἐφαρμογὴν τοῦ οὕτως ἀναπτυχθέντος ἀγράφου κανόνος.

3. Τὸ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ρωμαϊκῶν μέχρι καὶ τῶν Ἰουστινιανείων πηγῶν καταταλαιπωρηθῆσαν, λόγῳ τῆς μεταξὺ τῶν ἐν Dig. I 3. 32 § 1 καὶ Cod. VIII 52. 2 διατάξεων ἀντινομίας, τοὺς τε θεωρητικούς καὶ πρακτικούς νομικούς ζήτημα περὶ τῆς καταργητικῆς τοῦ ἔθιμου δυνάμεως⁽²⁾, ἐλύθη ὑπὸ τῆς νεαρᾶς 1 Λέοντος τοῦ σοφοῦ διὰ τῆς σαφοῦς ἀπαγορεύσεως τῆς δι' ἀγράφου κανόνος καταργήσεως γραπτῷ τοιοῦτου⁽³⁾.

4. Ἡ ἐπιστήμη ὡς καὶ ἡ δικαστικὴ ἢ ἐξωδικαστικὴ πράξις δύνανται νὰ ἀποτελέσουν καὶ ἐνταῦθα τὴν ἀφετηρίαν διὰ τὴν διαμόρφωσιν ἔθιμοῦ κανόνος, ἐφ' ὅσον συντρέξουν αἱ κατὰ δίκαιον προϋποθέσεις γενέσεώς του. Αἱ γινῶμαι ὅμως τῶν ἐγκρίτων κανονολόγων τοῦ Μεσαίωτος, ἢ νομολογία τῶν δικαστηρίων καὶ ἐν γένει ἢ ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου κατὰ τοὺς πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως χρόνους καὶ χωρὶς αὐστηρῶς εἰπεῖν ἔθιμικὴν καθιέρωσιν δὲν ἐξομοιοῦνται μὲ ἀπλᾶ ἐπιστημονικὰ βοηθήματα ἀλλ' ὀφείλουν, νομίζω, νὰ τύχουν, ὡς καὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ πραγματικότητι ὄντως ἔτυχον, μεταχειρίσεως ὁμοίας πρὸς ἐκείνην, ἣν ὁ Fr. Geny⁽⁴⁾ ἀξιοῖ διὰ τὰ ἀντίστοιχα κείμενα τοῦ πρὸ τῆς ἐν ἀρχῇ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος κωδικοποιήσεως γαλλικοῦ δικαίου. Δὲν τὰ ἐξομοιοῖ μὲν ἀπολύτως πρὸς τοὺς ἐν τῷ νόμῳ ἢ τῷ ἔθιμῳ περιεχομένους γνησίους κανόνας δικαίου ἀλλὰ διαπιστώνει

1. Cod. Just. VIII 52. 2 = Βασ. Β' 1. 51' πρβλ. νεαρᾶν Ἰουστ. 134 κεφ. 1 = Βασ. Γ' 19. 1.

2. Βλ. τὰς ἀνωτέρω σελ. 212 σημ. 3 καὶ 4 παραπομπάς.

3. Ὁ Νομοκάνων τοῦ Ψευδο-Φωτίου Α' 3, καίπερ παλαιότερος τῆς νεαρᾶς τοῦ Λέοντος, ἀποδέχεται ἀνεκδοιάτως τὴν ἄποψιν ὅτι ἔθιμον γενικῶς δὲν καταργεῖ νόμον. Τὰ αὐτὰ δέχεται ἐπὶ ἐκκλησιαστικῶν ἔθιμων, εἰ καὶ ἀγνοοῦσα καὶ αὕτη, ὡς φαίνεται, τὴν νεαρᾶν ἢ Πρωτ. Χίου 331/1926 ἐν Δικαιοσύνη τόμ. 5 (1927) σελ. 335. Ἀντιθέτου γνώμης, ἐπίσης χωρὶς παραπομπὴν εἰς τὴν νεαρᾶν, εἶναι διὰ τὰ ἐκκλησ. ἔθιμα αἱ Α. Π. 124/1893 ἐν Θέμις τόμ. 4 (1893) σελ. 232 καὶ Πρωτοδ. Τρικιάλων 500/1914 αὐτόθι τόμ. 26 (1915) σελ. 244.

4. Fr. Geny ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. II² § 141.

λίαν ὀρθῶς ὅτι c'était plutôt une indication discrète, qui, sans briser la volonté, se proposait au jugement, et qui, bien qu'elle ne l'asservît pas à une formule ou à une règle rigide, se recommandait au juge de telle façon qu'il y eût, de sa part, grande témérité à la négliger. C'était cette force de raison écrite, difficilement définissable, mais parfaitement saisissable pour des esprits un peu souples⁽¹⁾.

Τὰ οὕτω μέχρι τῆς 23 Φεβρουαρίου 1946 ἀναπτυχθέντα ἐκκλησιαστικά ἔθιμα διατηροῦν τὴν ἰσχὺν των καὶ μετὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην, ἐφ' ὅσον δὲν κατηργήθησαν διὰ μεταγενεστέρου κανόνος δικαίου· διότι ἡ καταγοῦσα τὰ πρὸ τῆς ἰσχύος τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἔθιμα γενικὴ διάταξις τοῦ Εἰσαγωγικοῦ νόμου ἄρθρ. 1 ἀφορᾷ μόνον τὰ ἀναγόμενα εἰς θέματα ρυθμιζόμενα νῦν ὑπὸ τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἐκ τούτων δὲ μόνον τὰ ἐν τῷ Δ' καὶ Ε' βιβλίῳ αὐτοῦ περιλαμβανόμενα ἐφάπτονται ἐν μέρει τῆς ὕλης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου⁽²⁾, ὅπερ κατὰ τὰ λοιπὰ οὐδόλως ἐθίγη διὰ τῆς κωδικοποιήσεως τοῦ ἀστικοῦ δικαίου.

Τὰ ἐκκλησιαστικά ἔθιμα ὡς καὶ πᾶς ἐν γένει κανὼν δικαίου δύνανται νὰ δημιουργοῦν εἴτε *ius cogens* εἴτε *ius dispositivum*. Μόνον εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν εἶναι ἐπιτρεπτὴ ἀντίθετος πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐθίμου συμφωνία⁽³⁾.

Οἱ ἀφορῶντες τὴν πρότασιν καὶ ἀποδείξιν τῶν ἐθίμων ὡς καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ Ἀρείου Πάγου ἐπὶ τῆς ὑπὸ τῶν δικαστηρίων τῆς οὐσίας ἐφαρμογῆς των ὁρισμοὶ τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας⁽⁴⁾ ἔχουν βεβαίως ἐφαρμογὴν καὶ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐθίμων, μόνον ἐφ' ὅσον ταῦτα πρόκειται νὰ ἀποτελέσουν τὴν μείζονα πρότασιν δικανικοῦ συλλογισμοῦ πολιτικοῦ δικαστηρίου. Τόσον ὅμως τὰ ἐκκλησιαστικά καὶ τὰ διοικητικά δικαστήρια καὶ δὴ τὸ Συμ-

1. Πρβλ. *N. Milasch* ἐνθ' ἄνωτ. § 16.

2. Βλ. ἐν τούτοις ὡς πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἐν τῷ Ε' αὐτοῦ βιβλίῳ ρυθμιζομένην γενικῶς κληρονομικὴν διαδοχὴν τὴν ἐξαιρετικὴν διάταξιν τοῦ Εἰσαγωγικοῦ νόμου ἄρθρ. 99 («Διατηροῦνται ἐν ἰσχύϊ καὶ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος αἱ κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν τούτου ὑφιστάμενα διατάξεις περὶ κληρονομίας κληρικῶν καὶ μοναχῶν»), ἐκτεινομένην βεβαίως καὶ εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου προϋφιστάμενα τυχὸν ἔθιμα.

3. Ὁ Θεόδωρος σχολ. Βασ. ΙΑ' 1. 67 = Cod. II 3.6 δέχεται ἀδιαστίκως ὅτι «δύναται τις πατεῦειν κόντρα κοσσοουτῶδινε». Πρβλ. ἐπίσης *Π. Καλλιγὰ* : Σύστημα ρωμαϊκοῦ δικαίου τόμ. Α' 4, Ἀθῆναι 1930 § 69, *Α. Μομφερράτου* : Ἐγχειρίδιον τοῦ ἀστικοῦ δικαίου τόμ. Α', Ἀθῆναι 1930 § 30.

4. Βλ. ἐπὶ τῶν ἐντεῦθεν ἀναφρομένων δυσχερῶν προβλημάτων *Γ. Ράμμον* ἐν μεταφράσει *E. Glasson - A. Tissier - R. Morel* : Σύστημα Πολιτικῆς Δικονομίας τόμ. Γ' Ἀθῆναι 1933 § 594 α καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς, εἰς ἃς πρόσθετος *E. Μεγέλακη* : Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς δικονομικῆς ἀποδείξεως, Ἀθῆναι 1940 σελ. 75 ἐπ., ἰδίᾳ δὲ σ. 82 ἐπ., *Γ. Ράμμον* : Στοιχεῖα Ἑλλην. Πολιτικῆς Δικονομίας (Παραδόσεις) τόμ. Α', Ἀθῆναι 1943 σελ. 261 ἐπ., *Π. Πέρδικαν* ἐνθ' ἄνωτ. ἰδίᾳ σελ. 15 ἐπ., 51 ἐπ., 73 ἐπ., 76 ἐπ.

βούλιον τῆς Ἐπικρατείας ὅσον καὶ αἱ ἀρχαί—ἐκκλησιαστικαὶ ἢ πολιτικάι—μὴ δεσμευόμεναι ἐκ τῶν ἀρθρῶν 245 καὶ 809 Πολιτικῆς Δικονομίας δικαιούνται ἀλλὰ καὶ ὀφείλουσιν νὰ θέτουσιν ὡς βάσιν τῶν ἀποφάσεων καὶ πράξεων τῶν τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔθιμον, ἔξομοιούμενον ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ πρὸς γραπτὸν κανόνα δικαίου μὲ μόνας τὰς ἀναγκαίας ὡς ἐκ τοῦ ἀγγράφου χαρακτηριστικῆς του ἀποκλίσεις. Ὅφείλουσιν μὲ ἄλλους λόγους νὰ ἀναχωροῦν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὅτι καὶ τὸ ἔθιμον εἶναι κανὼν δικαίου, ὡς τοιοῦτος δὲ δέον νὰ ἐφαρμόζηται αὐτεπαγγέλτως ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου ἢ τῆς ἀρχῆς. Ὅθεν

1. Δὲν ὑποχρεοῦνται νὰ διατάξουσιν ἀπόδειξιν περὶ τῆς ὑπάρξεως προβαλλομένου ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων ἐθίμου, ἐὰν διὰ τινος τῶν κατωτέρω μνημονευομένων τρόπων, ἐξ ἄλλης ἀφορμῆς ἀσχέτου πρὸς τὴν νῦν κρινομένην, ἔχουσιν πεισθῆ περὶ τῆς ἀνυπαρξίας του, προὑποτιθεμένης βεβαίως τῆς ταυτότητος τῶν συνθηκῶν.

2. Διὰ τὴν ἐφαρμογὴν ἐθιμικοῦ κανόνος δὲν ἀπαιτεῖται νὰ προταθῇ οὔτις ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων ἀλλὰ τὸ δικαστήριον ἢ ἡ ἀρχή, ἐὰν μὲν εἶναι βεβαία περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ περιεχομένου του, θὰ τὸν ἐφαρμόσῃ εὐθέως, ἐὰν ὅμως ἔχη ἰσχυρὰς ἢ ἀσθενεῖς ἀμφιβολίας ἢ καὶ ἀπλᾶς ὑπονοίας πρὸς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην κατεύθυνσιν, ὀφείλει νὰ ἀναζητήσῃ τὴν ἀλήθειαν.

3. Ἡ ἀναζήτησις αὕτη θὰ γίνῃ διὰ παντὸς κατὰ τὰς περιστάσεις ἐνδεικνυμένου νομίμου ἀποδεικτικοῦ μέσου, μὴ ἀποκλειομένου τοῦ ὄρκου καὶ τῆς ὁμολογίας ἀλλὰ χωρὶς βεβαίως τὸν κατὰ τὴν Πολιτικὴν Δικονομίαν ἀμάχητον χαρακτῆρά των. Ἐξ ἴσου ἂν μὴ περισσότερον θὰ γίνῃ προσφυγὴ εἰς τὰ μέσα πορισμοῦ ἐπιστημονικῆς πεποιθήσεως εἴτε συμπύκνοντα εἴτε μὴ πρὸς τὰ διὰ τὸν πορισμὸν δικανικῆς πεποιθήσεως χρησιμοποιητέα: παλαιὰς καὶ νεωτέρας δικαστικὰς ἀποφάσεις, ἔγγραφα ἄσχετα πρὸς τοὺς νῦν ἐνδιαφερομένους, μαρτυρίας παλαιότερων καὶ συγχρόνων συγγραφέων κλπ. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὰ πορίσματα, φερ' εἰπεῖν, ἐπιτοπίου ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἱστορικῶν πηγῶν ἐρεῦνης σοβαροῦ ἐπιστήμονος διώκοντος καθαρῶς θεωρητικὸς σκοποὺς δέον νὰ βαρύνουν περισσότερον διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ περιεχομένου ἐθίμου ἢ αἱ ἔνορκοι καταθέσεις οὐχὶ ἀναμφισβητήτου ἀξιοπιστίας καὶ πρὸ πάντων ἀκριβοῦς καὶ ἐμπεριστατωμένης γνώσεως μαρτύρων.

4. Εἰς τὸν κατὰ νόμον ἀσκητέον ἔλεγχον νομιμότητος ὑπὸ ἀνωτέρας ἀρχῆς ἢ δικαστηρίου περιλαμβάνεται καὶ ἡ ὑπὸ τῶν κατωτέρων ὀρθῆ ἐφαρμογὴ καὶ τῶν ἀγρῶν κανόνων δικαίου.

Παραθέτω κατωτέρω κατάλογον καταρτισθέντα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰς τὰ νομολογικὰ περιοδικὰ καὶ συλλογὰς δημοσιευομένων δικαστικῶν ἀποφάσεων ἐκκλησιαστικῶν ἐθίμων—ἀνεξαρκῆτως τῆς σημερινῆς ἰσχύος των—προ-

ταθέντων ἐνώπιον ἑλληνικῶν πολιτικῶν καὶ ποινικῶν δικαστηρίων⁽¹⁾, παραλείπων τὰ εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦ γάμου καὶ τοῦ διαζυγίου ἀναφερόμενα, ὡς περιλαμβανόμενα εἰς τὴν ὕλην καὶ τοῦ ἀστικοῦ δικαίου. Κατὰ κανόνα διατηρεῖται τὸ λεκτικὸν τῶν ἀποφάσεων, σημειοῦνται δὲ δι' ἀστερίσκου ἐκεῖναι ἕξ αὐτῶν, αἵτινες δέχονται ὡς ἀποδειχθεῖσαν δικαστικῶς τὴν ὑπαρξίν τῶν ἐνώπιον τῶν προβληθέντων ἐκκλησιαστικῶν ἐθίμων.

Ὅμνούν ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τῶν οἱ ἱερεῖς ὡς διάδικοι, μὴ ἀπτόμενοι τῶν ἱερῶν εὐαγγελίων. Α. Π. 61/1852 ἐν Πείρᾳ τόμ. Β' (1869) σελ. 909.

Ἡ περιουσία τῶν ἀρχιερέων περιέρχεται μετὰ θάνατον εἰς τοὺς πλησιέστερους συγγενεῖς. *Ἐφ. Ἀθ. 4476 ἐν Πείρᾳ τόμ. Γ' (1870) σελ. 2040.

Εἶναι ἰσχυρὰ ἡ διαθήκη ἀρχιερέως ἀφορῶσα εἴτε τὴν πρὸ εἴτε τὴν μετὰ τὴν χειροτονίαν περιουσίαν. *Ἐφ. Ἀθ. 2378, * Α. Π. 10/1843 ἐν Πείρᾳ τόμ. Γ' (1870) σελ. 2040 (Νάξος).

Παρὰ τὴν νεαρὰν 3 Λέοντος τοῦ σοφοῦ καὶ τὸ ἀπὸ 4 Δεκεμβρίου 1834 διάταγμα, θεωροῦντα δυνατὴν τὴν ὑπὸ τὰς ἐν αὐτοῖς προϋποθέσεις περιουσιακὴν κτῆσιν ἐκ μέρους μοναχοῦ, «καθιερώθη ἡ ἀκτημοσύνη τῶν μοναχῶν ἐν τῇ μονῇ Δομβοῦς». Ἐφ. Ἀθ. 512/1911 ἐν Θέμις τόμ. 23 (1912) σ. 408.

Παντὸς μοναχοῦ, εἴτε ἐντὸς τῆς μονῆς εἴτε ἐκτὸς τοῦ μοναστηρίου ἀποθνήσκοντος, τὴν κινητὴν καὶ ἀκίνητον αὐτοῦ περιουσίαν κληρονομεῖ ἕξ ἀδιαθέτου τὸ μοναστήριον καὶ οὐδείς τῶν συγγενῶν ἢ ἄλλος τις ἔχει δικαίωμα τι ἐπ' αὐτῆς. Ἐφ. Ἀθ. 1163/1904 ἐν Θέμις τόμ. 16 (1905) σελ. 77, Ἐφ. Ἀθ. 144/1905 αὐτόθι σελ. 306, * Ἐφ. Ἀθ. 448/1906 αὐτόθι τόμ. 17 (1906) σελ. 465.

Ἐν τούτοις δύνανται νὰ διαθέσουν διὰ πράξεως τελευταίας βουλήσεως τὴν περιουσίαν τῶν. * Ἐφ. Ἀθ. 12952, Α. Π. 9/1856 ἐν Πείρᾳ τόμ. Γ' (1870) σελ. 2042, Ἐφ. Ἀθ. 448/1906 ἐν Θέμις τόμ. 17 (1906) σελ. 465.

καὶ διὰ πράξεων ἐν ζῳῇ Ἐφ. Ἀθ. 448/1906 ἐν Θέμις τόμ. 17 (1906) σελ. 465.

Δὲν χωρεῖ ἐκ διαθήκης ἢ ἕξ ἀδιαθέτου κληρονομικὴ διαδοχὴ ἐπὶ τῆς περιουσίας μοναχοῦ ἀλλ' αὕτη περιέρχεται ὅπωςδῆποτε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μοναχοῦ ἀναγκαίως εἰς τὴν μονήν, μὴ δυναμένου τούτου νὰ τὴν διαθέσῃ διὰ πράξεως τελευταίας βουλήσεως. Ἐφ. Ἀθ. 132/1907 ἐν Θέμις τόμ. 18 (1907) σελ. 658, Ἐφ. Ἀθ. 673/1910 αὐτόθι τόμ. 22 (1911) σελ. 313.

Ἡ ἀκίνητος περιουσία μοναχοῦ περιέρχεται μετὰ τὸν θάνατόν του ἀναγκαίως εἰς τὴν μονήν, καὶ οὗτος δύνανται διὰ πράξεως τελευταίας βουλήσεως

1. I. - Π. Ζέπον : Jus graeco-romanum τόμ. Η', Ἀθήναι 1931 σελ. 495.

νὰ διαθέσῃ μόνην τὴν ἐπικαρπίαν καὶ ταύτην ὑπὲρ ὠρισμένων προσώπων. Α. Π. 474/1904 ἐν Θέμις τόμ. 16 (1905) σελ. 306.

Ἡ κινητὴ περιουσία θανόντος μοναχοῦ ἐκποιεῖται καὶ δίδεται εἰς ἑλέη χάριν τῆς μνήμης τοῦ τεθνεῶτος. Ἐφ. Πατρ. 632/1902 ἐν Θέμις τόμ. 14 (1903) σελ. 604.

Ὁφειλέται χρηματικῆς ποσότητος πρὸς ἀγαθοεργὰ ἰδρύματα καὶ εὐαγεῖς οἴκους καθίστανται ὑπόχρεοι πρὸς πληρωμὴν τόκων 8% ἔτησίως ἅμα ὡς καταστῆ ἀπαιτητὴ ἢ ἀξίωσις ἄνευ ὀχλήσεως ἢ ἰδίας συμφωνίας, οὐδαμῶς ἀπαλλασσόμενοι τῆς πρὸς πληρωμὴν τόκου ὑποχρεώσεώς των ἐκ τῆς μακρᾶς ἀζητησίας. Πρ. Τριτάτων 131/1912 ἐν Θέμις τόμ. 23 (1912) σελ. 158.

Ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων εἶναι δυνατὴ ἡ σύστασις ἐμπραγμάτου δικαιώματος, ἐμβατικίου καλουμένου, δυνάμει τοῦ ὁποίου διὰ δημοπρασίας κατακυροῦται ἰσοβίως ἢ ἐπικαρπία αὐτοῦ εἰς τὸν ὑποσχόμενον νὰ καταβάλλῃ τὰ πλείονα ἐφ' ἅπαξ καὶ ὠρισμένην χορηγίαν κατ' ἔτος. Ἐφ. Αἰγ. 50/1928 ἐν Θέμις τόμ. 39 (1928) σελ. 377 (Χίος).

Οἱ ἐξοχικοὶ ναοὶ νέμονται καὶ κατέχουν τὴν εἰς αὐτοὺς ἀνήκουσαν περιουσίαν διὰ τινῶν τῶν ἐνοριτῶν. Πρ. Πατρ. 1627/1904 ἐν Θέμις τόμ. 19 (1908) σελ. 247.

Ὁ χρηματίζας ἡγούμενος μονῆς δικαιούται λαμβάνειν παρὰ τῆς μονῆς τὸ αὐτὸ μὲ τὸν ἐν ἐνεργείᾳ ἡγούμενον ποσὸν δι' ἕξοδα ἐνδυμασίας. Πρωτ. Ἀθ. 9547/1906 ἐν Θέμις τόμ. 22 (1911) σελ. 400, Ἐφ. Ἀθ. 1008/1907 αὐτόθι τόμ. 19 (1908) σελ. 260, Α. Π. 311/1908 αὐτόθι τόμ. 20 (1909) σελ. 214.

Ἡ κατὰ τὴν νεαρὰν 120 Ἰουστινιανοῦ ἀπαγόρευσις τῆς δωρεᾶς μοναστηριακῶν πραγμάτων κατηργήθη. Α. Π. 325/1911 ἐν Θέμις τόμ. 23 (1912) σελ. 98.

Οἱ ἡγούμενοι μονῶν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ παραχωροῦν ἀκίνητα τῆς μονῆς καὶ ἰδίως μικρᾶς ἀξίας αὐτοβούλως καὶ ἀγράφως πρὸς πληρωμὴν ὀφειλομένων ἀποζημιώσεων ἢ κατὰ δωρεὰν εἰς προίκισιν πτωχῶν καὶ εἰς συνδρομὴν χωρὶς νὰ λαμβάνωσι τὴν ἔγκρισιν τῆς ἐπισκοπικῆς ἀρχῆς, οὐδὲ τὴν συγκατάθεσιν τῶν πλειόνων ἢ ἐγκριτοτέρων μοναχῶν. * Α. Π. 124 (1893) ἐν Θέμις τόμ. 4 (1893) σελ. 232 (* Ἀττική).

Ἐπιτρέπεται ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν ἀκινήτων τῶν μονῶν πρὸς ἀκίνητα ἰδιωτῶν, ὅταν ἐκ ταύτης δὲν ἐπέρχεται κατὰ τὸν χρόνον τῆς καταρτίσεώς της ζημία εἰς τὴν μονήν. Α. Π. 223/1908 ἐν Θέμις τόμ. 20 (1909) σελ. 131, * Α. Π. 376/1908 αὐτόθι σελ. 293, Α. Π. 135/1909 αὐτόθι σελ. 545.

Οἱ φυτεύσαντες γαίας μονῆς θεωροῦνται ὡς μισθωταὶ αὐτῆς, ὑπόχρεοι

μὲν εἰς τὴν καταβλήν μισθώματος εἰς εἶδος, ἀποβαλλόμενοι δὲ παρ' αὐτῆς ὅποτεδήποτε Α. Π. 115/1924 ἐν Θέμις τόμ. 35 (1924) σελ. 545 (*Ἡλις).

Ἐνόμιον φέρον τὴν σφραγίδα τῆς μονῆς καὶ τὴν ὑπογραφήν τοῦ ἡγουμένου αὐτῆς ὁμολογοῦντος καὶ ἀναγνωρίζοντος τὸ δάνειον καθίστησι τοῦτο ὑποχρεωτικὸν διὰ τὴν μονήν, μὴ προσαιτουμένης τῆς ἀποδείξεως καὶ τοῦ στοιχείου ὅτι τὸ δάνειον ἐχορηγήθη καὶ ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς μονῆς. Πρωτ. Τρικάλων 500/1914 ἐν Θέμις τόμ. 26 (1915) σελ. 24 4. Πρβλ. Ἐφ. Ἀθ. 24976, Α. Π. 136/1867 ἐν Πείρα τόμ. Α' (1869) σ. 525.

Οἱ ἐπίσκοποι δύνανται νὰ συνομολογῶσι δάνεια εἰς βάρος καὶ διὰ λογαριασμὸν τῶν εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν μονῶν. Α. Π. 37/1867 ἐν Συλλογῇ τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἀρχείου Πάγου 1867 σελ. 96.

Ἐνοικοδομήσας ἡρειπωμένον ναὸν ἀναγνωρίζεται κτήτωρ αὐτοῦ καὶ ἄνευ ἐγκρίσεως τῆς ἐπισκοπικῆς ἀρχῆς. Πρ. Χίου 331/1926 ἐν Δικαιοσύνη τόμ. 5 (1927) σ. 335 (Χίος).

Τὸ κτητορικὸν δικαίωμα εἶναι κληρονομικόν. Πρ. Χίου 331/1926 ἐν Δικαιοσύνη τόμ. 5 (1927) σελ. 335 (Χίος)

...καὶ μεταβαίνει ἐξ ἀδιαθέτου εἰς μόνους τοὺς ἐξ ἀρρενογονίας συγγενεῖς τοῦ κτήτορος κατὰ βαθμὸν ἐγγύτητος καὶ κατὰ σειράν πρωτοτοκίων. Πρωτ. Χίου 411/1914 ἐν Θέμις τόμ. 26 (1915) σ. 12 (Χίος), Ἐφ. Αἰγ. 53/1929 ἐν Θέμις τόμ. 40 (1929) σελ. 451 (Χίος),

...μὴ χωρούσης ἐν προκειμένῳ διαδοχῆς ἐκ διαθήκης. Πρωτ. Χίου 411/1914 ἐν Θέμις τόμ. 26 (1915) σελ. 12 (Χίος).

Ἐκάστοτε ἀσκῶν τὸ κτητορικὸν δικαίωμα ὑποχρεοῦται νὰ συντηρῇ τὸν ναὸν καὶ νὰ ἐπιμελῆται, ὅπως τελῶνται κανονικῶς ἐν αὐτῷ τὰ τῆς ἐξωτερικῆς θείας λατρείας καθήκοντα. Πρωτ. Χίου 411/1914 ἐν Θέμις τόμ. 26 (1915) σελ. 12 (Χίος).